

Бутиліна О.В. Специфіка маргінального стану молоді: шляхи подолання [Текст] / О.В. Бутиліна // Соціологічні дослідження: зб. наукових праць/ Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля. — Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2006. — №6. — С. 73-80.

Бутиліна О.В.

Специфіка маргінального стану молоді: шляхи подолання

Бутиліна Е.В. Специфика маргинального положения молодежи: пути преодоления

Статья посвящена исследованию проблемы маргинальности в современном обществе. Автор определяет специфические черты маргинального положения молодежи. Особое внимание уделяется студенчеству. В статье анализируются объективные и субъективные причины маргинализации молодежи в целом и студенчества в частности, выделяются критериальные показатели маргинальности, проводится сравнительный анализ уровня маргинальности разных групп молодежи. Автор делает вывод о необходимости разработки механизмов преодоления маргинального положения молодежи в рамках вуза.

Butylina E.V. Specificity marginal status of youth: roads of overcoming

The article is devoted to research of problem marginality in the modern society. The author defines specific features marginal status of youth. The special attention is given students. The objective and subjective causes marginalization of youth as a whole and students particularly are analyzed in the article, criteria parameters marginality are allocated, and the comparative analysis of level marginality different groups of youth is conducted. The author makes conclusion of necessity design mechanisms of overcoming marginal status of youth within the framework of high school.

Визначальними подіями останніх десятиріч стали кризові явища в економічній та соціально-політичній сферах життя людей, що спричинили докорінні зміни не тільки в матеріально-побутовій площині, але й у суспільній свідомості громадян тих суспільств, які отримали назву – країни пострадянського простору. Питання адаптації до нових умов існування не втрачає своєї актуальності для багатьох українців і сьогодні, коли минуло

вже майже 20 років з тієї миті, як Радянський Союз зійшов зі сцени як могутня імперія.

Соціальна ексклюзія, посилення процесів маргіналізації, аномія, зниження рівня та якості життя всіх прошарків населення, криза ціннісної свідомості – це лише деякі з негативних наслідків соціальної трансформації.

Такий стан суспільства породжує цілу мережу складних проблем, що торкаються всіх без винятку груп та верств населення України. Більшість представників, особливо старших вікових категорій, виявилися нездатними адаптуватися до нових соціально-економічних реалій, що примусило їх обрати стратегію виживання. Не менш в складних умовах опинилась і молодь. Невідпрацьованість механізмів інтеграції молоді у суспільне життя, незатребуваність її представників у трудовій, політичній та інших сферах призводить до розчарованості і апатії, невизначеності шляхів подальшого розвитку, кризі світогляду, невпевненості у майбутньому, формують у молодого покоління критичне ставлення до змін, породжують непримиримість до існуючої ситуації, потребу в будь-який спосіб її змінити. Наявність цілого комплексу протиріч, які безпосередньо стосуються суспільства в цілому і, зокрема, молоді, як найбільш мобільної та ініціативної соціальної групи, привертають увагу дослідників до проблем цієї вікової когорти. Ми хотіли б окремо виділити в ній прошарок студентства. Порівнюючи його з іншими соціальними групами слід відмітити наступні його особливості – нестійкий, перехідний його статус як представника майбутньої інтелігенції, який відчуває подвійний тиск маргінальності – природної (сутнісної), що зокрема, пов'язана з розривом зв'язків зі своєю соціальною базою, вихідцем з якої він є (територіальною спільнотою, професійною тощо) і соціальної – тимчасовою непричетністю до стабільної соціальної групи – спеціалістів з вищою освітою. В силу чого студентство відчуває вплив як макро- так і мікросоціальних трансформацій, що детермінують процеси його адаптації та соціалізації у соціальному просторі.

Виходячи з цільових настанов нашого дослідження, вважаємо необхідним зупинитися в статті на таких аспектах проблеми: уточнити критерії та показники вимірювання (оцінки) стану (рівня) та характеру маргінальності молоді, зокрема, студентської; провести порівняльний аналіз рівню маргінального стану різних груп молоді, в тому числі студентської; дати соціальний портрет молоді різних часів (радянських, періоду перебудови тощо); проаналізувати об'єктивні умови та суб'єктивні чинники, що детермінують рівень адаптації та соціалізації, породжують маргінальний стан студентства; запропонувати шляхи подолання перешкод та негараздів різного характеру з метою формування та розвитку інноваційного потенціалу студентства, що виступає внутрішнім джерелом соціальної активності особистості, успішної її самореалізації.

Погоджуючись із російськими дослідниками молодіжної проблематики, можна говорити про існування двох протилежних поглядів у визначенні ролі молоді в суспільному розвитку. Ковальова А.І. та Луков В.А., узагальнивши різноманітні уявлення, вважають: перша точка зору визначає молодь суспільно небезпечною, джерелом соціального регресу, руйнівником культури. Друга - розглядає її, насамперед, як потенціал суспільного розвитку, джерело суспільно корисних інновацій [1]. Нам більше імпонує друге розуміння сутності молоді та її значущості для розвитку суспільства, оскільки впевнені в тому, що саме завдяки цій соціальній групі відбувається розвиток і зміна соціуму.

Багато дослідників, міркуючи над проблемами соціалізації й соціального самовизначення молоді, підкреслюють творчий потенціал молодого покоління, його соціальну суб'єктність [2,3]. Досліджуючи студентство, А.П. Лантух визначає його як маргінальну групу, акцентуючи увагу на тому, що криза системи освіти посилює явища перехідності [4].

Великої актуальності, останнім часом, набули роботи присвячені дослідженню соціальних проблем молоді в сучасному суспільстві. Зокрема проблеми освіти, в умовах трансформації інституту освіти [5,6], місце молоді

на ринку праці та формування її професійних якостей [7], поширення різних форм соціально несхвалюваної поведінки та ін. Особливу увагу дослідники приділяють вивченню життєдіяльності такої соціальної групи, як студентство, бо саме вона кваліфікується як найактивніша та найнепримириміша верства населення.

В чому є особливості становища молоді в Україні? Чи можна визначити певні ознаки її специфічного відношення до дійсності і чим вони зумовлені?

Зазначивши вище причину актуалізації більшості проблем молоді в сучасних умовах, ми звернули увагу на те, що не тільки структурні зміни призводять до складностей соціалізації та самореалізації молоді, але й її специфічний стан маргінальної групи.

Ми вважаємо, що така якість як маргінальність внутрішньо притаманна молоді. Це зумовлено, в першу чергу її перехідним станом від дитинства до світу дорослих, коли відбувається формування уявлень про власне майбутнє, по-друге, особливостями свідомості та світосприйняття (невпевненість, агресивність), по-третє, як безумовно посилюючий попередні фактори, процес загальної трансформації суспільства, пов'язаний з невизначеністю, хиткістю, непередбачуваністю. Тому, дослідити, чи набула ця характеристика нового змісту в сучасних умовах можна, провівши порівняльний аналіз життєдіяльності молоді різних часів.

Візьмемо за основу дві групи молоді та спробуємо визначити особливі риси їх маргінальності. Сьогодні ми виступаємо свідками суттєвих змін, що відбуваються в молодіжній свідомості та світогляді. Так, молоді люди радянського періоду та сучасна молодь, яка є однолітками перебудови – це різні групи за деякими показниками. Однією з найсуттєвіших ознак, що визначає специфіку їх життєдіяльності, можна назвати загальну макросоціальну ситуацію. Радянська молодь мала, з одного боку, потужного наставника, в образі Комсомольської організації та Комуністичної партії, що відповідав за виховання нового радянського громадянина, морально стійкого та відданого справі партії та державі. Це зумовлювало активну ідеологічну

роботу в школі та вузі з метою формування у молоді відповідної системи цінностей та пріоритетів. Саме тому серед якостей молоді тих часів домінували: чесність, відданість ідеалам, порядність, доброта, прагнення приносити користь суспільству [8, с. 156]. З іншого боку, достатньо жорстка система контролю з боку цих же партійних структур значно обмежувала простір самовираження та самореалізації молоді. Функціонування в досить нерухомих, чітко зафіксованих межах, часто гальмувало, а в деяких випадках не дозволяло молоді виявляти власне бачення дійсності та реалізовувати той потужний інноваційний потенціал, який вона має. Тому молодь формувалась як маргінальна група, перебуваючи у дещо дивовижному стані, коли за наявності чіткої однозначної системи ціннісно-нормативного регулювання поведінки була реально відсутня будь-яка можливість що-небудь вдосконалити чи змінити. Власне у ті часи у свідомості людей сформувалась впевненість, що ініціатива карається.

Молодь сучасної України – це особи, що стали однолітками того складного процесу, який привів до глобальних змін. Кризові явища, що почали набувати характеру всеохоплюючих, призвели до розпаду Радянського Союзу і негативно відбилися на економіці та суспільному житті щойно народжених молодих незалежних держав. Взірці радянських часів співіснували з новими орієнтирами, на зміну впевненості у майбутнє прийшла невпевненість у наступному дні, відданий вірі у державу та її інституції – недовіра органам влади і навіть оточуючим, виникла і почала гостро відчуватися незадоволеність рівнем та якістю життя. Іншими словами, як вважають деякі дослідники, [9] почав складатися образ життя, адекватний новому етапу існування нашого суспільства. Тож, наявний процес переходу від одного стану до іншого. Власне в таких надзвичайних умовах росте і виховується сучасна молодь. Подвійна мораль, суперечливі стандарти життя, деформації процесів соціалізації та інтеграції молоді, ускладнення механізмів самовизначення та самореалізації призвели до того, що не тільки молоде покоління, але й інші вікові групи України опинились за межами суспільної

ідентичності, їх стан можна оцінити як невизначений, а це означає, що суспільство стало маргінальним. Таким чином, загальна маргіналізація перетворилась у наслідок руйнування старої системи, у постійний та невід'ємний супутник будь-яких трансформацій.

Молодь як маргінальна група набула нових ознак свого специфічного становища, ілюструючи його складність та багатогранність. Тому можна виділити два рівні факторів, що посилюють стан маргінальності молоді.

По-перше, це суб'єктивні детермінанти, серед яких несформованість свідомості, психологічна нестійкість, відсутність чіткого уявлення про майбутню самореалізацію. По-друге, - об'єктивні детермінанти, а саме загальний стан суспільства, аномія, соціальна ексклюзія, невизначеність подальших шляхів розвитку. Тому, якщо перша група факторів виявляється більш-менш стійкими, то друга – посилює та активізує негативні прояви стану маргінальності. Виходячи з цього, ми можемо припустити, що критеріальними показниками маргінальності виступають: 1) рівень задоволення первинних потреб (потреб у їжі, сні, фізичній активності тощо); 2) рівень сформованості потреб вищого рівня (соціальних), що залежать від задоволення первинних; 3) рівень їх задоволення; 4) ступінь впевненості у майбутньому, відчуття можливості реалізації домагань, творчого потенціалу тощо.

Аналіз даного соціального явища був би неповним, якщо б ми не звернули увагу на іншу сторону маргінальності. Продовжуючи роздуми голови Чиказької школи Р. Парка, який власне і є автором концепції маргінальної особи, Е. Стоунквіст робить акцент на позитивних наслідках маргінальності. Він підкреслював, що культурна маргінальність виступає у певному сенсі формою пристосування індивіда до навколишньої реальності, а маргінальна особистість – це особистість з великим потенціалом, яка формується на базі цінностей декількох культур. А Ніколаєв В.Г., вважає, що маргіналу властиві такі важливі характеристики, як внутрішня роздвоєність і творчій потенціал [10]. Чи можна говорити, що молодь є носієм і таких ознак

маргінальності? Маргінальність є породження і прояв, як відмічалось вище, відносин соціально поляризованого суспільства, які створили в ході свого розвитку замкнуті соціально-культурні утворення. Тому молода людина, інтегруючись у суспільство, потрапляє у різні соціокультурні середовища, де панують нові для неї і часто неспівпадаючі норми, цінності, зразки поведінки і таке ін. в цих умовах молоді необхідно проявляти неабиякі здібності, для того, щоб перетворитися з «чужака» у «свого». Але не завжди процес пристосування проходить швидко та злагоджено. Перебуваючи одночасно в декількох соціальних групах, молода людина, сприймаючи їх норми та цінності, які можуть не співпадати, бути суперечними, виробляє власне бачення світу, нові стандарти та форми поведінки. Так пише і автор статті, присвяченій аналізу інноваційної активності студентства, Яковенко М.Л. «При дисгармонійних відносинах суб'єкта з соціальним середовищем виникає необхідність в інновації як активному перетворенні власного життя та соціального середовища» [11, с. 327]. Таким чином, до тих ознак стану маргінальності молоді, що ми перелічили вище, можна додати ще й інноваційну активність, як прояв небажання миритися зі складними умовами життя та творчій потенціал, як здатність знаходити нові способи існування. Саме тому за самооцінкою, молоді люди визначили такі якості, що допомагають їм жити в нових умовах, як ініціативність, здатність пристосовуватись, готовність до ризику, вміння захищатися, наполегливість [8, с.155].

Таким чином, можна зазначити, що маргінальність як особливий стан індивіда чи групи був притаманний і молоді радянського періоду і, звичайно, сучасному молодому поколінню. Але, молоді українці сьогодні є носіями нового типу маргінальності, що викликана трансформаційними змінами, і перетворилася у внутрішню суттєву характеристику не тільки молоді, а й інших вікових груп.

Особливу увагу, як специфічна частина молоді, привертає до себе студентство. Чи можна говорити, що студентство уявляє собою маргінальну

групу? Звичайно так. «Студентство – це доволі строкатий конгломерат, який відображає всі особливості тих соціальних груп, звідки вийшли його складові частини» [4, с. 121]. Студентство – є носієм маргінального стану, в наслідок функціонування в середовищі, де зіштовхуються різні культури, погляди, цінності.

Вивчаючи студентську молодь, ми можемо виявити різні прояви стану маргінальності. Потрапивши у вуз, молода людина здобуває новий статус, пов'язаний з мережею певних обов'язків, які вона повинна виконувати, і в цьому випадку ми можемо говорити про структурну маргінальність молоді. З іншого боку, культурна маргінальність, як наслідок міграції, дуже яскраво проявляється у тієї частини студентства, у якої навчання у вузі пов'язане з новим місцем і умовами життя.

Тому і важливо виробити механізми подолання негативних проявів стану маргінальності студентської молоді з метою сприяння її розвитку, соціалізації у нових соціальних реаліях, формуванню інноваційного й творчого потенціалу, підвищенню її ролі як суб'єкта соціальної життєдіяльності.

Одним із провідних інститутів, у рамках якого повинно відбуватися подолання негативних проявів стану маргінальності молоді й вироблятися якості інноваційної й творчої активності, як умови успішної адаптації до мінливих соціальних реалій і соціалізації до майбутньої професійної діяльності стає система вищої освіти. Її роль, в умовах поширення нових технологій, що спрощують процеси комунікації, комп'ютеризації, інтернетизації, як основного інституту соціалізації молоді, що сприяє інтеграції її в соціальні структури, безсумнівно, зростає. Основною метою вищої школи повинна стати підготовка не тільки висококваліфікованих фахівців, а індивідів, що вміють працювати з інформацією, перетворюючи її в нові знання й технології, що одержали знання, які допоможуть ефективній самореалізації, у першу чергу в професійній сфері, що набули досвід реалізації творчих рішень. Таким чином, вуз повинен відповідати за

підготовку всебічно розвиненої особистості з високим рівнем культури, розвиненою системою соціальних потреб, і зокрема, самоактуалізації (за структурою потреб А. Маслоу), тобто сприяти перетворенню молоді в суб'єкта суспільних відносин.

Тут же в стінах вузу, молодь повинна придбати необхідний досвід подолання негативних (деструктивних) проявів стану маргінальності. Розходження у формах сприйняття навколишньої дійсності, цінностях, культурі, що домінують у новому середовищі, особливо гостро відчуються студентами початкових курсів. На 1-2 курсах відбувається адаптація до вузівського життя й найбільш інтенсивний вплив системи освіти на людину. Він проявляється в професійній орієнтації майбутніх фахівців, а також у виробленні у студентів якостей соціальної активності та ініціативи. Середина періоду навчання (3-4 курси) - це етап засвоєння основних принципів студентського життя й розуміння сутності обраної професії, а також формування уявлень про майбутню професійну самореалізацію. До завершального етапу (5 курс) вплив вузу значно послабляється й починається період трудової соціалізації. Таким чином, через проходження ряду етапів соціалізації, повинно відбуватися подолання маргінального стану студентства.

Але чи насправді сучасний вуз виконує сьогодні функцію соціалізації, у тому обсязі і якості, які необхідні? Чи сприяє підвищенню рівня адаптаційних здатностей молоді? Чи допомагає перебороти роздвоєність і невизначеність, як прояви маргінального стану?

Лантух А. П. вважає, що маргінальна природа сучасного студентства дуже яскраво проявляється і пов'язує її з кризою системи освіти.

Ми вважаємо, що подолання маргінальності в рамках вузу – є відпрацювання механізму прискореної соціалізації й адаптації до майбутнього, ринкових умов, конкуренції, через формування й розвиток творчого й інноваційного потенціалу особистості.

Таким чином, сучасна молодь взагалі та студентство, як особлива його частина – це маргінальні групи, які уособлюють в собі нові ознаки та прояви цього складного явища, зумовлені якісними змінами, що відбуваються в нашій країні. Розробка механізмів подолання негативних проявів стану маргінальності і розвиток креативних здібностей, інноваційного потенціалу молоді є актуальними потребами сучасності. Дослідженню означених проблем будуть присвячені наші наступні публікації.

Література:

1. Ковалева А.И., Луков В.А. Социология молодежи: теоретические вопросы. – М.: Социум, 1990. – 351 с.
2. Сокурская Л.Г. Социальное самоопределение молодежи как предмет социологического исследования // Вестник ХГУ. – 1999. - № 433. – с.17-21.
3. Чупров В.И., Zubok Ю.А., Уильямс К. Молодежь в обществе риска. – М.: Наука, 2001. – 230 с.
4. Лантух А.П. Студенчество – маргинальный опыт //Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2000. - №492. – с. 121-127.
5. Яковенко А.В. Мотивации получения высшего образования в контексте цивилизационных трансформаций // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Теоретичні проблеми змін соціальної структури українського суспільства/ Соціологічна асоціація України, Інститут соціології НАН України; М.О. Шульга та ін. – К., 2002. – с. 316-321.
6. Предборська І.М., Дарманський М.М., Предборський В.В. Молодь у контексті трансформації освітніх стратегій // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Теоретичні проблеми змін соціальної структури українського суспільства/ Соціологічна асоціація України, Інститут соціології НАН України; М.О. Шульга та ін. – К., 2002. – с. 311-316.
7. Лисенко О., Привалов Ю. Молодь на ринку праці України: основні характеристики і тенденції /Україна – 2002. Моніторинг соціальних змін /

- за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – с.128-138.
8. Яковенко М. Формирование инновационной активности студенчества (прикладной аспект) //Социология: теория, методы, маркетинг. – 2002. - №1. – с. 153-164.
9. Бакиров В.С. Постсоветский образ жизни: украинские особенности /Посткоммунистические трансформации: векторы, направления, содержание/ под ред. О.Д. Куценко. – Харьков: Изд. Центр Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина, 2004. – с. 227-242.
10. Николаев В.Г. Проблема маргинальности: ее структурный контекст и социально - психологические импликации // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 11. Социология. – М.: ИНИОН, 1998.-№2. – с. 156-171.
11. Яковенко М.Л. Студенчество как субъект инновационной активности // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Теоретичні проблеми змін соціальної структури українського суспільства/ Соціологічна асоціація України, Інститут соціології НАН України; М.О. Шульга та ін. – К., 2002. – с. 325-329.